

Sárai Szabó Katalin

Modellváltás a református lelkészneői szerep értelmezésében az 1870-es és az 1930-as évek között

„A kálvinista papné alakja [...] mint típus ismert az egész magyar életben. Hiszen már régóta bevonult az irodalomba is. És ha akárkit megkérdezzünk, hogy el tudja-e magának képzelni a kálvinista papnét, egészen bizonyos, hogy vagy az életből, vagy az irodalomból, maga elé tudja varázsolni annak egyszerűségében kedves, nemes megjelenésű, tiszta tekintetű, mindenképpen rokonszenves alakját. Azonban, ha analizálni kezdjük a kálvinista papnénak a közfelfogásban élő képét, akkor azt látjuk, hogy úgy az életből, mint az irodalomból vett rajzon, nem a mélyen vallásos érzület és misszionárius lelkület az uralkodó, hanem valami más, amelyet úgy nevezhetnénk, hogy a kálvinista papné mai alakjában a komoly, nyugodt, puritánságában gazdag erkölcsi erőkkal teljes, vendégszerető, jó háziasszony és jó családanya áll előtűnk a legmagyarabb kiadásban. A kálvinista papnét ugyanis mindig tipikus, tősgyökeres magyar asszonynak is képzeljük el és helyzete ebben a tekintetben is speciális és egyedülálló az egyéb magyar papnék között. Mert sem a lutheránus papné, sem az unitárius pap felesége nem jelentkeznek olyan különálló és érdekes módon a magyar életben, mint a kálvinista papné.”¹

1927-ben születtek ezek a sorok a református egyház egyik jeles teológusának, Sebestyén Jenőnek a tollából, akit a történelmi kálvinizmus – azaz a kálvini tanokhoz leghívebb teológiai irányzat – „magyarországi atyjaként” tartanak számon. Sebestyén egy háromkötetes műben arra tett kísérletet, hogy megrajzolja az ideális, a hiteles református nő alakját, s ebben külön fejezetet szánt a papnéknak. Az idézett részben azt az alapkérdést feszegette a szerző, hogy mit is jelent valójában lelkészneének lenni. Hiszen mindenkinek van róla képe, létezik egy általános felfogás a „papnéság” mibenlétéről, mégis kérdéses, hogy mi ennek a szerepnek a valóságos tartalma. Természetesen Sebestyén teológus-szemüvegen keresztül értelmezte a világot, kérdésfelvetése ennek ellenére kiindulópontot jelent számunkra is.

¹ Sebestyén 1927: 297.

LELKÉSZ ÉS LELKÉSZNÉ: EGY ÉRTELMISÉGI HIVATÁSCSOPORT MEGHATÁROZÁSA

A református papné sztereotípiáját – mint általában a női hivatás sztereotípiáját – időről időre újrakonstruálta az egyház. Trianont követően a nemzeti trauma és a társadalomban zajló modernizációs folyamatok következményeként az egyházak is – így a református egyház is – olyan komoly erkölcsi és értékrendbeli válságot észleltek, amelynek megoldását a vallási élet megújításában látták. Ebben a törekvésükben a lelkészné-sztereotípiát is újraformálták. A 20. századi papnészerep átalakulása a 19. századi „hagyományos” lelkésznéképpel való összevetésben értelmezhető, de a szerepértelmezés változásának vizsgálatához azt is tisztáznunk kell, hogy a lelkésznékről milyen társadalmi kategóriában gondolkodunk. Vajon az egyén (az egyes lelkészné) társadalmi szerepét és annak megítélését mennyiben erősítette, hogy a papnékat a közvélemény magas entitativitású² csoport tagjainak látta, láttatta, annak ellenére, hogy a kutatónak nincs egyszerű feladata, amikor a lelkészfeleléseket szociológiai, szociálpszichológiai vagy társadalomtörténeti kategóriába kívánja besorolni.

Férjeik, a lelkészek esetében a kategorizálás egyértelmű: a papság egyike a legrégebb értelmiségi hivatáscsoportoknak. Wilensky szakértelmiség-meghatározásában – idesorolja a lelkészeket is – két kritérium szerepel: egyrészt rendelkezniük kell olyan rendszerezett szaktudással, amelyet hosszan tartó képzés során szereztek; másrészt be kell tartaniuk számos szakmai-etikai normát.³

A papok jövedelme, életmódja, életszínvonala nagymértékben különbözött egymástól. A lakóhely (falu, város), a gyülekezet nagysága és tagjainak anyagi lehetőségei, az illető lelkész egyházi hierarchiában elfoglalt pozíciója, képzettségének színvonala (külföldi tanulmányok, tudományos fokozat) meghatározták lehetőségeit. A különbözőségek ellenére a lelkészek vallási és szakmai identitása egymást erősítették, ők maguk is magas entitativitással rendelkező csoport tagjainak tartották magukat. *Tiszteletes úr* elnevezésük, megszólításuk is közvetlenül emlékeztette őket társas identitásukra. A pap – bármelyik felekezethez tartozott is – egy közösség tagjainak lelki, számos esetben akár testi vagy egzisztenciális állapotáért is felelősséggel tartozott. A pap presztízse – az adott közösségben, vallási csoportban, a társadalomban – ahhoz az egyedülálló kompetenciához köthető, amely a spirituális vezetőt – azt az embert, aki a transzcendensről profeszszionális tudással rendelkezik – meghatározza. A lelkéssel szemben meglévő tiszteletben, a vele szemben támasztott elvárásokban is ennek a kompetenciának az elismerése fogalmazódott meg. Szellemileg, erkölcsileg, életvezetésében, környezetét, családját tekintve valamit tükröznie kellett (volna) a „tökéletesből”. Ennek

² A fogalom bevezetése Campbell (1958) nevéhez fűződik, David Hamilton a következőképpen definiálta: „Az entitativitást úgy határoztuk meg, mint annak észlelését, hogy személyek, akik egy halmazba tartoznak, valamilyen módon összekapcsolódnak egymással, s így a halmaz valamilyen értelmes, jelentéssel bíró egységnek tekinthető” (Hamilton – Sherman – Castelli 2006: 428).

³ Wilensky 2010: 22.

következményeképpen – a családi élet minden vonatkozásában – a papi család reprezentálta a *mintacsaládot*: „Azt is megvallhatom, hogy a lelkészi pályát azért is becsülöm oly nagyra, mert oly egyszerű, nemes, keresztyéni s ép ezért oly végtelenül boldog családi életet, minő a prot. lelkészeké, nem ismerek.”⁴

A lelkészné presztízsét minden korszakban elsősorban férje státusza határozta meg, mint a legtöbb értelmiségi szakma képviselőinek feleségét (orvosét, ügyvédét stb.). Bizonyos foglalkozást űző férfiaknál feleségük megítélésében a szerephez pozitív, idealizált képek, tulajdonságok társultak (ahogy bizonyos társadalmi csoportokhoz ugyanúgy hozzátartozott ez az elképzelés, például a *nagyasszonyok* vagy *úriasszonyok* megjelenítéséhez is). A lelkésznőség önmagában jelentett minőséget függetlenül attól, hogy a cím viselője alkalmas volt-e a szerepre vagy sem. A papnénak férje halála után a *tiszteletes asszony* címen kívül legtöbbször nem sok maradt ebből a tekintélyből. „Saját jogán” is elérhette ugyan a közösség tagjainak megbecsülését, ha szerepét a gyülekezet elvárásainak megfelelően töltötte be, *jó papnénak* tartották a közösség tagjai, vagy származása, vagyona révén is rendelkezhetett valamilyen presztízzsel. Az egyházi és a társadalmi életben meglévő sajátos státuszát azonban férje hivatala határozta meg. A lelkésznék közös sorsa volt, hogy nem álltak egyházi alkalmazásban, ha segítették is férjük munkáját, nem kaptak fizetést. Mégis, mivel a közösségben sajátos, mindenki számára *látható* helyet foglaltak el, a gyülekezet és az egyház egyaránt elvárásokkal élt velük szemben is.

A kálvinista papnénak – visszautalva Sebestyén Jenő cikkére⁵ – nemcsak az egyházi közegben volt emblematikus szerepe, hanem a szélesebb közvéleményben is, sőt alakja megjelent irodalmi művekben is.⁶ A közvéleményben elfoglalt különleges helyzetük összefügg azzal, hogy spirituális vezetők feleségei voltak egy katolikus többségű társadalomban.

Amint Sebestyén is utalt rá,⁷ a közvéleményben élt a kép, hogy reformátusnak és magyarnak lenni egyet jelent, így válhatott a kálvinista papné egyben a magyar asszony „mintapéldányává” is. Az evangélikus, unitárius, görögkatolikus lelkésznék számarányuk és – az unitáriusokat kivéve – nemzetiségi heterogenitásuk okán sem tölthették be ezt a szerepet.

Az egyházi közvélemény a 19. század második felében a papnékat, a közösségben betöltött sajátos státuszuk, az őket megillető presztízs, illetve az előbb említett „különlegességük” okán – a róluk szóló diskurzusban –, azonos *hivatástudattal*⁸ rendelkező csoportként írta le. A lelkésznét a lelkészi hivatás elengedhetetlen velejárójának, azaz a *lelkésznéséget* a lelkészség szerves részének tekintették,

⁴ Lévy Lajos: A munka kezdetén. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok* 1882. március 5. 302. A 19. század folyamán, a közös református, evangélikus sajtóban, a sztereotípiákat protestáns értékként jelentették meg. Lévy Lajos a későbbiekben ismertetett belmissziói (vallási megújítási) mozgalom egyik aktív tagja volt, így véleményében már egy újfajta lelkészeszmény is megjelent.

⁵ Sebestyén 1927: 297.

⁶ Például Móricz Zsigmond: *A galamb papné* c. regényében vagy Baksay Sándor műveiben.

⁷ Sebestyén 1927: 297.

⁸ A *hivatás* szó „elhívás” értelemben definiálható.

s ezért a papok csoportidentitását feltételezték náluk is. A papnékat is „jelentéssel rendelkező csoportnak”⁹ tartották, amelynek tagjai között konzisztenciát feltételeztek. Az 1927-ben megalakított Református Lelkészné Szövetség – későbbiekben elemzett – célkitűzéseit olvasva azonban úgy tűnik, hogy az érintettek, a kálvinista papnék között a 19. században nem beszélhetünk még erős csoport- (társas-) identitás meglétéről. A lelkésznői szerep elsősorban a feleséget, a családanyát testesítette meg, a papné biztosította férje hivatásához a megfelelő hátteret – mint bármely más, elsősorban középosztálybeli feleség –, így nem érezték szükségét, hogy erősítsék magukban az összetartozás-tudatot. Műveltségük, származásuk, egzisztenciájuk, életmódjuk, értékrendjük és a gyülekezetben végzett munkájuk tekintetében áthidalhatatlan különbségek voltak közöttük. Általában férjük mellett, családjukban az adott közegben elvárt hagyományos női szerepeknek feleltek meg. A városi nagyobb jövedelemmel rendelkező papi családokban a középosztálybeli nők életét éltek, egyszerű, szegény falusi gyülekezetekben sokszor a paraszti társadalom asszonyainak sorsa volt az övék.

A LELKÉSZNÉ SZEREPE ÉS A RÓLA ALKOTOTT KÉP A 19. SZÁZADBAN

Ezt a 19. századi hagyományos lelkésznői szerepet egyfelől a korszakban általánosan elfogadott hármassági szerepről (feleség, anya, háztartás irányítója) vett nézetek, másfelől az a *népegyház*modell határozta meg, amelynek legfőbb jellemzői, hogy ugyan mindenki természetes módon tagja egy egyháznak, de az egyháztagság a beleszületésen és a belenevelődésen alapul, a vallásosságot pedig a hagyomány, a szokásszerűség, a formák szabályozzák.¹⁰ A lelkész szerepét is ebben a kontextusban értelmezték, így elsődleges feladatának a vallási funkciók (mint istentisztelet, szakramentumok kiszolgálása) ellátását és az egyház-kormányzásban való részvételt tekintették, egyházi munkájában felesége esetleg a jótékonyág gyakorlásában volt segítségére.

A 19. század papnéival szembeni konkrét elvárásokban a reprezentációra és a mintaadásra helyeződött a hangsúly. Báthory Gábor – reformkori Duna-meléleti püspök – lelkészfia esküvőjére egy útmutatót ajándékozott az ifjú párnak, amelyben leírta, hogy mi szükségeltetik – saját tapasztalata szerint – a jó (papi) házassághoz. Ezek között szentelt néhány gondolatot a papnéi feladatoknak is:

„kedves Leányom Juliskám a közönséges Isteni tiszteletben Vasárnap ugyan mindenkor, de hétköznap is valamikor csak lehet, megjelenj. A Papnénak tükörnek kell lenni a nép előtt, adj hát másoknak jó példát a Templom gyakorlásban is. [...] Idején feküdjetek, idején keljetek fel; mert ez mind az egészségre, mind hivatalos munkáink követésekre nézve hasznos. Imádság és egy kevés Fölöstököm után ki-ki

⁹ Hamilton – Sherman 1999: 110.

¹⁰ Kovács I. 2007: 211.

a maga dolgához és foglalatosságához lásson egész szorgalmatossággal. Te nevezetesen Fijam minekutána szükséges commotiót tettél, kövesd Szent hivatalodra tartozó dolgaidat, Te pedig Leányom gazdasszonyi kötelességeidet. [...] A háznál minden nem fényes, pompás, de csinos és tiszta legyen, mindenek mind szobákban, mind konyhában, mind kamarában tiszták és oly renddel legyenek, hogy a mire szükségetek van, ara nem keresve, hanem egyenesen rá mehessetek, azt ismét a maga szokott helyére tegyétek. Ez a tisztaság, jó rend az, mely az egész házat mások előtt becületessé és tiszteltre méltóvá teszi. Ellenben a rendetlen, mocskos, tisztátalan ház, a jó gusztsú emberek előtt, mind a gazdát mind a gazdasszonyt utálatba hozza. Kedves Leányom, hogy én Téged mások felett Menyemnek kívántalak, annak egy fő oka volt, mivel kedves Szüléid Házoknál megfordulván, ott mindenben tisztaságot, csinoságot és jó rendet láttam.”¹¹

A püspök is azt a két feladatkört hangsúlyozta, amely – korszaktól függetlenül – a papnék szerepét mindig meghatározta: egyrészt jelentsenek példát, mintát a közösség nőtagjainak, másrészt megfelelően jártasak legyenek mindazon háztartási teendőkben, amelyekkel a papi ház (s ezzel a papi státusz) reprezentációját megteremthetik. A későbbi családi levelezésből kiderül, hogy az ifjabb Báthoryné ez utóbbi feladatát apósa elvárásainak megfelelően ellátta. Arról, hogy vallásos életében mennyiben jelentett mintát a gyülekezet asszonyainak, konkrét adatokkal nem rendelkezünk, de miután ifj. Báthory Gábor pályája szépen ívelt felfelé, feltételezhetjük, hogy ebben püspök apja befolyása és saját hivatástudata mellett feleségének is komoly szerepe volt.

A 19. század második felében a középosztály tagjai a nők művelődéshez való jogát, elsősorban a női emancipáció hatására – nemcsak a világi társadalomban, hanem az egyházon belül is –, egyre szélesebb körben elfogadták. A lelkészneideálban is megjelent a művelt nő eszménye, hogy férjének megfelelő szellemi társa, munkatársa legyen, amely ideál ebben az időszakban már lényeges szemponttá kezdett válni a középosztálybeli házasságokban.

A papi hivatás végzéséhez elengedhetetlennek tartották a megfelelő feleség kiválasztását. A párválasztás kérdése az 1870–80-as években került előtérbe, amikor megváltozott magának a lelkészi munkának is a megítélése. Miközben a társadalomban észlelt vallási közömbösség terjedésének okait boncolgatták, napirendre került a lelkészek alkalmasságának, illetve munkájuk minőségének a kérdése is. Az egyháztársadalmat a lelkészképzés, a lelkészi jövedelmezés, annak módja, a lelkész személyének kérdése, a lelkész feladatainak újragondolása foglalkoztatta. A hívek egyháztól való eltávolodásának okait a korszakot meghatározó liberális teológiában,¹² illetve a modern élet vívmányainak hatásában találták

¹¹ DMRE RL C/8. Báthory Gábor levelei fiához, ifj. Báthory Gáborhoz, 476. sz.

¹² Ez a teológiai irányzat a racionalizmusban gyökerezett, képviselői tudományos diszciplínaként értelmezték a teológiát. A fejlődés gondolatát és az emberi ész mindent meghatározó rendeltetését használták fel elveik kiépítésében. A vallás lényegét a vallási individualizmusban, az erkölcsi eszmény érvényesülésében látták, ennek az eszménynek a példajaként tekintettek Jézusra is, akit nem

meg. A problémák megoldására a gyógyírt pedig elsősorban a papi attitűd megváltoztatásában keresték.¹³ Azokban a cikkekben, amelyek a lelkészség mibenlétét elemezték, elvétve már felmerült az a gondolat is, hogy esetleg a gyülekezet életében a papnék önálló munkájára is szükség lenne:

„a lelkésznek is jól meg kell gondolni, hogy kit vesz maga mellé társul, mert jó részben e lépéstől függ lelkészi munkásságának is sikere vagy sikertelensége. A jó papné valóságos áldás férjére s a gyülekezetre nézve, míg a papnénak nem termett nő minduntalan akadályozhatja a lelkészt magasztos hivatásában. A jó papné nemcsak a házaseset rendes terheinek hordozásában »fele-segítség« hanem a lelképásztori gondozás terén is megbecsülhetetlen »munkatárs«.”¹⁴

1882-ben a már idézett Lévy Lajos számolt be – az egyik egyházi folyóirat hasábjain – arról, hogy női egyesületet akart szervezni a szegények, elhagyatottak megsegítésére. Törekvése azonban kudarccal végződött, ugyanis az asszonyok nem mutattak hajlandóságot arra, hogy a szegényeket otthonaikban látogassák: „Hogy még ők, tisztas asszonyok, velem együtt sorba vegyék a szegények kunyhóit! Mit mondanának ehhez az emberek? [...] »Édes lelkeim, ne törődjenek azzal. Lám, a városi nők nem restellik lealázni magokat a szegényekhez, miért szégyenlenők mi?« De csak nem fért a fejökbe az én asszony atyámfiainak ez az egész dolog, s nem is lett belőle semmi.” Végső konklúziója az volt, hogy az asszonyok közötti munkát a pap nem tudja egyedül végezni: „Veszem észre már is, hol követtem el sajnos a hibát: asszonyi dologhoz nem ért a férfi nép: nem pap kell ide, hanem egy jó – papné.”¹⁵

Az ideális papné alakja a nekológok szövegében rajzolódott ki legtisztábban, ahol az *igazi*, a „példányszerű” kálvinista papné tipikus képviselőjét egyrészt a családi életben betöltött hagyományos szerepekben való példamutatás, másrészt

különböztettek meg más vallásalapítóktól. Legszélsőségesebb képviselőik tagadták Jézus isten voltát és a Szentháromságot. Az erkölcsi eszmény megvalósításának célját a földi boldogság és a közjó előmozdításában határozták meg, a buzgó vallásosságot pedig, mint ezzel ellentétes jelenséget, az általános tudatlanságból vagy a műveletlenségből eredeztették (Koncz 1942: 72–110).

¹³ „A jó lelképásztor nem írott könyv, melyből csak a szószéken lehessen olvasni; mert az írott betűk, bármily szépet és jót hirdessenek is, csak élettelen igazságokat tartalmaznak, melyet csak az élet működése valósíthat meg. [...] Élő vigasz, élő, folytonosan ható tűzoszlop legyen a lelkészi községben s el ne zárja magát a hívektől a templom után sem, mint a könyv, ha már nem olvassák. Együtt él a lelkész a hívekkel, egy közös cél buzdítja őket, a lelkészt, mint vezetőt, a híveket, mint a vezér követőit s azért a lelkész el nem választhatja magát sem hivatalától, sem a községtől; az ő élete egybe van forrva a község életével; minden örömeiben, minden bajaiban osztoznia kell. [...] Valamint az egyetemes egyháznak, a ker. anyaszentegyháznak élő példaképe, úgyszólván központja Jézus, kire és ki szerint irányzódik az egyetemes egyház élete: úgy tekint a községes egyházközség egyszerű tagja saját lelkészére ki az ő példaképe és életének magasabb irányadója” (Csengei Gusztáv: Milyen legyen a jó lelképásztor. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok* 1869. december 5. 1549–1550).

¹⁴ Lévy Lajos: A munka kezdetén. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok* 1882. március 5. 302.

¹⁵ Lévy Lajos: A munka kezdetén. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok* 1882. január 22. 105–106.

a szegények, a rászorulóknak felé forduló *anyai* attitűd jellemezte.¹⁶ A papnék leírásánál állandó toposzként használták a *szelíd*, a *vallásos*, a *művelt* jelzőket. A jó papné férje munkájában segítőtársa volt,¹⁷ amit azzal is megkönnyíthetett, hogy a gazdaság irányítását, munkáit teljesen magára vállalta: „a papi állással összekötött gazdálkodástól bokros hivatali teendőkkkel elhalmozott férjét majd egészen felmentette, s azt példás rendben és szellemben vezette, ritka hú feleség volt”.¹⁸

A negatív példákkal elsősorban irodalmi szövegekben, anekdotikus elbeszélésekben és egy-egy, a papi munkát értékelő cikkben találkozunk. Ezek a negatív toposzok tükrözték azt a társadalmi feszültséget is, amely a papok házassági stratégiájából következett. Mára már aktuálissá vált ennek a kérdésnek átfogó társadalomtörténeti vizsgálata, amelynek birtokában árnyalt képet kaphatnánk a papi családok életéről. Ennek hiányában azonban csak néhány jellemző vonásra térhetünk ki. A pap egyik lehetősége az volt, hogy lelkész, református tanító vagy tanár lányát vegye feleségül. Ennek nemcsak a rang tekintetében volt jelentősége, hanem általános volt az a nézet, miszerint a papi családban jó papnét nevelnek. A lelkészcsaládok egymás között is szívesen házasodtak. Mindemellett ez a fajta házassági stratégia a kapcsolati háló építésének is lényeges elemét jelentette.

Falun, kisebb helyen szolgáló lelkészek gyakran vettek feleségül alacsonyabb származású, tanulatlan lányt; ezekben a házasságokban főként a műveltségbeli, mentalitásbeli különbség nehezíthette az együttélést.

„Látta, őket egymástól egy világ választja el! Más ízlés, más felfogás! Az ő forró álmai nem ilyen asszonyt rajzolgattak neki majd az otthonába! Ő azoknak az egyszerű, de művelt papnéknak a mintájára álmodta mindig a maga jövődöbéljét, a kikkel másfelé annyiszor találkozott, legátus korában! Azokra a poétikus, kedves papnékra gondolt, a kik szerteszét annyi csendes parochiát tesznek boldoggá és széppé s a kik méltó tárgyak bármely költő énekére [...] Azzal tisztában volt, hogy az ő pályája ezzel a lépéssel lefelé kanyarodott végkép s szépséges álmai beváltatlan álmok

¹⁶ „Mintaképe volt a hűségnek, szeretetnek és minden házias erénynek. Gyermekait jól és okosan nevelte. Józan takarékoszággal igyekezett férje keresményét megőrizni és gyarapítani. – Házuk e mellett vendégszerető hajlék volt s valami oly kedves vonzó hely, hova szívesen ment idegen és atyafi egyaránt. És igazi papné volt a boldogult: ügyefogyottakra, szegényekre s betegekre kiterjedt gondoskodása; árva gyermek s gyermekek nélkül ritkán volt háza, s nemcsak a rokon-árvák, hanem idegenek is édes otthont találtak ott” (Gyászshír. *Sárospataki Lapok* 1891. november 30. 1064).

¹⁷ „[...] odaadó fáradhatatlan buzgalmat, melyet a hú nő öreg élettársa iránt kifejtett. [...] Elleste s tudta férjének minden gondolatát, kívánságát; [...] A vármegye székhelyén, népes gyülekezetben ezer elfoglaltatás között, hogy soha legkisebb fennakadás, mulasztás sem történt a lelkészi teendőben, hogy az a 84 éves pap képes volt pontosan végezni minden kötelességét a közügyek terén, a társadalomban, annak magyarázata a mindent éber figyelemmel kísérő feleségben volt. Férje távollétében, valóságos szakértelemmel hallgatta meg s kérdezte ki a hivatalos dologban járó magán feleket, szelídséggel és szeretettel kötelezett le mindenkit, lebilincselő eljárásával megkönnyítve igen sokszor férje munkáját [...]” (Asztalos Györgyné, Máthé Karolina emlékezete. *Debreceni Protestáns Lap* 1906. július 23. 394).

¹⁸ Mockovcsák János: Frint Jánosné Ambrózy Éva necrológja. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok* 1875. február 21. 253.

maradnak örökre. Elmegy, eltemetkezik abba a kis faluba, a feltámadás reménysége nélkül! És lesz mellette egy asszony, a ki nem fogja őt soha megérteni! Útitársa neki mindig csak addig lesz, míg a hétköznapi élet szürke országútján futkos a kenyere után! Máskor teljesen egyedül fog járni.¹⁹

Fordított esetben, ha rangon felül házasodott az ifjú lelkész, és ráadásul eldugott helyre került, nemcsak a házastársak, hanem a papné és a közösség között is kialakulhatott feszültség.

„Az új papné igen divatos, városias modorú hölgy volt. Büszke és rátartós viselkedése sértette a népet. Még a kurátorné asszonyt se kínálta ülésével, mikor egy jó kosár körtét vitt neki, mint új papnéjuknak. S mikor a templomba ment, jobbra-balra billegette fejét, hogy nagy csokra csakúgy rezgett, a kalapján. Soha egy fillért sem nyújtott a kis székeken ülő öreg koldusasszonyoknak, kik előtt elment, suhogtatva selyemruhája uszályát s ragyogtatva órájának aranyláncát.”²⁰

A negatív toposzokban gyakran megjelent a személyiségénél fogva (ez általában műveltségbeli hiányt is jelentett) alkalmatlan papné képe, a nagyhangú, pletykás, rosszakaratú asszonyé, akinek jelenléte férjének és a közösségnek is egyaránt kárára volt.

„Lintay Gergelyné nagytiszteletű asszony volt a legelső és legfőbb asszony a faluban, a község társadalmának lelki és szellemi vezére, fejedelme, királya, a nyelvelés doktora s a pletykák, intrikák és helyi izgalmak legfőbb pártfogója, kezdeményezője és összevissza bonyolító mestere!”²¹

AZ „ÚJ” PAPNÉMODELL: A LEKÉSZNÉK AKTIVIZÁLÓDÁSA AZ EGYHÁZI MUNKÁBAN

A lelkészi munka újragondolását s ezzel együtt a lelkésznek szerepe iránt megélnkült figyelmet különösen az a széles körben terjedő vallási megújulási mozgalom, a belmisszió motiválta, amely a 19. század végén nagyban hozzájárult a nők egyházi szerepének átértékeléséhez is. A belmisszió a vallási élet megújítására, a keresztyén értékek, igazságok gyakorlati életben való alkalmazására helyezte a hangsúlyt. Nyugat-Európa protestáns egyházai – főként német és angolszász területeken – már a 19. század elején felismerték, hogy nemcsak a nem keresztyén népek térítése, a külmisszió fontos, hanem belmisszióra is szükség van. Ezt alkalmas eszköznek találták a saját társadalomban terjedő laicizálódási folyamat megállítására és a kapitalizmus következményeként fellépő súlyos szociális prob-

¹⁹ Jakab Ödön: A káplán és az édesanyja. *Vasárnapi Újság* 1918. március 28. 262.

²⁰ Szív bánata. *Pápai Közöny* 1903. november 22. 3.

²¹ Timár József: A papné libái. *Pápai Hírlap* 1912. április 6. 10.

lémák megoldására egyaránt. A szegénység, a nyomor, az iskolázatlanság, az alkoholizmus, a bűnözés, az árvák problémájának enyhítésére alapították a belmisszió képviselői az első szeretetintézményeket: árvaházakat, különféle otthonokat, diakonissza intézeteket, kórházakat.

A belmisszió az egyházat kritizáló, annak megújítását célzó ébredési mozgalmakban gyökerezett, amelyek többféle irányból, többféle hagyományból eredeztethetőek. Emiatt nem is beszélhetünk úgy a belmisszióról, mint egységes irányzatról.²² Hatására megindult az a folyamat, amelynek következményeképpen megjelent a modern társadalom laicizálódott környezetében az intenzív és változatos, különböző csoportokra irányuló, missziói munkával támogatott, rendszeres hitéletet élő hívekből álló hitvalló egyházmodell is. A hitvalló egyházhoz való tartozás a beleszületéssel szemben a tudatos választáson alapul, amelynek alapját a személyes hitrejtás jelenti.²³

A mozgalom magyarországi gyökerei a 19. század első feléig nyúlnak vissza, 1841-ben a pietista lelkületű evangélikus Mária Dorottya főhercegnő – aki körül szintén kialakult egy kis vallási közösség – hívta be az országba a Skót (zsidó) Missziót. A misszionáriusok működése kezdetben csak szűk körben hatott, mégis a század utolsó harmadában a budapesti belmisszió egyik központját jelentette Hold utcai templomuk. A Skót Misszió mellett megalakuló Pesti Német Református Leányegyház (1863) volt a magyarországi belmisszió másik bölcsője, amely elsősorban az itt élő német polgárok egyházaként jött létre. 1891-től a Skót Misszió Hold utcai iskolájában már magyar nyelvű istentiszteleteket, evangelizációt tartottak. Megindult a vasárnapi iskolák²⁴ szervezése, létrejöttek a különféle egyesületek.²⁵ A Budapesten formálódó közösségek egy-egy meghatározó személyiség körül jöttek létre.²⁶ A belmisszió a hivatalos egyházon kívül, egyesületekben működött, ennek ellenére tagjai között számos egyházi embert találunk.

²² Bár elválaszthatatlanul összefonódott a különféle ébredési mozgalmakkal, a két kifejezést fontos elhatárolni, ugyanis belmisszión korhoz kötöttek, a kapitalizmus nagyvárosi viszonyai között létrejött vallási-egyházi megújulási törekvéseket értünk, az ébredés pedig konkrét történeti korszakoktól függetlenül jelölhet egy-egy vallási törekvést (Kiss 2006: 1345).

²³ Kovács I. 2007: 211.

²⁴ A vasárnapi iskolai mozgalom Angliában született, Robert Raikes indította el 1780 körül Gloucesterben. Vasárnap a gyerekek elsősorban bibliai oktatásban részesültek, ezt kiegészítette később a vallásos gyermekirodalom, gyermekfolyóiratok, tankönyvek, segédeszközök használata. Az oktatás kis csoportokban, „interaktív” módszerekkel történt (Kovács 2006: 997–999).

²⁵ 1892-ben alapították az első női belmissziói egyesületet, amely Lorántffy Zsuzsanna nevét vette föl. Az egész korszak emblematikus női példaképének ugyanis Lorántffy Zsuzsanna tekinthető, akinek nemcsak a családi életben, hanem ezzel párhuzamosan a társadalmi és az egyházi életben betöltött szerepe is olyan elemeket tartalmazott, amelyeket hangsúlyozva minden egyházi irányzat azonosulni tudott alakjával.

²⁶ Többek között: Szabó Aladár lelkész, teológiai tanár, Szilassy Aladár és felesége, Kenessey Béla szintén teológiai tanár, később püspök.

A belmisszió két munkaterületén, a diakóniában és az evangelizálásban²⁷ egyaránt számított a laikusokra, s ezen a körön belül: a nőkre. Mint minden vallási megújulási mozgalom, a belmisszió is újraértelmezte a nemi szerepeket. Képviselői a 19. században sokat idézett páli mondást – miszerint a nők hallgassanak a templomban, azaz ne szóljanak az egyházi nyilvánosságban – már nem tartották hivatkozási alapnak. Egyre inkább a nők és férfiak Isten előtti egyenlőségét, de szerepük különbözőségét hangsúlyozták. Megjelent a női vallásosság és a női kvalitások sajátosságainak érvként való felhasználása. Ezek között szerepelt, hogy a nők viszonya a valláshoz hagyományosabb a férfiakénál, és mivel lelki alkatuknál fogva sokkal fogékonyabbak a *jézusi tanokra*, nagy szerepük van azok terjesztésében is. A belmisszióban aktívan tevékenykedő nők *Isten szolgálólányaként* működtek, és egyházi munkájukat úgy értelmezték, mint a negyedik női szerepkört. Az egyház vezetői a hivatalos egyház keretein kívül működő belmissziói tevékenységet az 1933-as belmissziói törvénnyel egyházasították, központosították, szabályozták, egységesítették. A modern társadalom problémáinak, a Trianont követő erkölcsi, szellemi összeomlásnak az orvoslását ugyanis a vallásos élet újjáélesztésében, elmélyítésében látták, amelyhez új eszközök váltak szükségessé. Ilyen hasznosítható eszköznek bizonyultak a nők, a női munka is, amelynek ellenőrzését szintén egyházi keretek között kívánták tartani. A lelkésznék közül többen támogatták egyházuk összefogásra irányuló kezdeményezéseit, maguk is szorgalmazták a református női munka egységesítését, a szétforgácsolódás megakadályozását.²⁸ Ebben a folyamatban az egyházi vezetés fontosnak ítélte, hogy a lelkésznék vegyék át a nők és a leányok közötti missziói munka irányítását, így válhattak a két világháború közötti időszakban az egyház női társadalmának fontos és aktív szereplőivé.

Az új papnéideállal szemben – ennek következményeképpen – komolyabb elvárásokat támasztottak: a lelkészi munkában való aktív részvételt, a gyülekezet nőtagjai és a gyerekek közötti belmissziói munkát, annak irányítását éppúgy feladatai közé sorolták, mint családjának mintaszerű ellátását. Továbbra is hangsúlyozták, hogy a közösség nőtagjai számára a lelkészné jelenti a példát, őt tekintették az első, az *eszményi asszonynak*. A 19. században a papné példaképszerupe vallásos életében a rendszeres templomba járást, a buzgó imádságot, a szegények és elesettek támogatását, családi életében férjéhez való hűségét, odaadását, gyermekei példaadó nevelését jelentette. Mindemellett háztartásvezetésének, öltözködésének egyaránt puritánságát kellett tükröznie. A két világháború közötti időszakban a papnéideál új tartalommal bővült, nevezetesen: keresztyénységének

²⁷ Idetartoztak a vallásos esték, a bibliaórák, az imaórák (közös imaalkalmak) vagy a szeretetvendégségek – „az evangéliumi értelemben vett társas életnek alkalma és mintája” –, amelyeken előadás, irodalmi, zenés részek és közös „lakoma” együtt volt, a családi áhítat, a különféle egyesületi konferenciák, gyűlések szintén az evangelizáció alkalmait jelentették.

²⁸ Az 1900-as évek elejétől kezdve a világi és egyházi női egyesületekben egyaránt megindult az törekvés, hogy összehangolják munkájukat, erőiket megpróbálják egyesíteni, s ezzel hatékonyságukat, társadalmi erejüket megkísérelték növelni. Ennek eredményeképpen alakították meg például a Magyarországi Nőegyesületek Szövetségét.

megélésében is követendő mintát kellett mutatnia. *Az új papnének* „Jézus szolgáló lányává” kellett válnia, és egyházi munkáját is, hagyományos női szerepeit is személyes hitén, újjászületésének alapján kellett végeznie.

„A lelkészné nemcsak élettársa a férjének, hanem szolgatársa is. Egy bíró, mérnök, tanár, ügyvéd orvos, semmi egyebet nem vár a feleségétől, mint azt, hogy legyen hű feleség, jó gazdasszony, a gyermekek édesanyja, asszonyi méltóságát őrizze meg és asszonyi hivatását teljesítse. A lelkésznétől mindezt elvárjuk s ezenkívül elvárunk még egyebet is: a pásztori munka rá eső részének teljesítését. Hadd hangsúlyozzam először azt, hogy a lelkésznének nemcsak jó gazdasszónak és önfeláldozó anyának kell lennie, hanem e tekintetben éppen példát kell adnia, stílust teremtenie, ideált mutatnia [...] A lelkészné azért van a gyülekezetben, hogy minden asszonynak legyen egy Isten szerinti barátnője. Azért van, hogy a lelkész rajta keresztül megértse és pásztorolja a női lelkeket. [...] e szövevényesebb gyülekezetben akad olyan munka is bőven, amit igazán csak a lelkészné végezhet el. Leányok vasárnapi iskolája, leányifjúság pasztorációja, asszonykör és munkája, szolgálat a női és anyai lélek ezer ismeretlen mélységeiben: ez mind a lelkésznére vár.”²⁹

A lelkésznői szerepmodellváltás egyfelől a nyilvánossághoz való viszonyban hozott változást, másfelől azokhoz a belmissziói feladatokhoz, amelyeket elvártak tőlük, egyre elengedhetetlenebbé vált bizonyos (teológiai, egyháztörténeti) szak tudás elsajátítása. Felmerült a szervezett képzés lehetősége is – mint a későbbiekben említett lelkészmenyasszony-képző –, de a gyakorlatban konferenciákkal és kiadványokkal elsősorban mégis az önképzést (a női műveltség elsajátításának hagyományos formáját) kívánták elősegíteni.

Az egyházi közélet nyilvánosságaiban maga a női jelenlét már nem volt szokatlan, hiszen az 1890-es évektől kezdve aktívan részt vettek a belmissziói egyesületek életében, egyre szélesedtek megnyilvánulási lehetőségeik (sajtóban, konferenciákon stb.), 1917-től pedig megjelentek első képviselőik a teológiai képzésben is. Nagy részük viszont felkészületlen volt arra, hogy az egyház új elképzeléseinek megfeleljen úgy, ahogy a lelkészek között is számosan voltak, akik vagy nem tartották fontosnak a belmissziói munkát, vagy alkatuknál fogva nem voltak alkalmasak arra, hogy híveikkel a hagyományostól eltérő viszonyt alakítsanak ki. Sok esetben a gyülekezet maga is inkább ragaszkodott a hagyományos papi és papnéi szerepekhez. Számos helyen ugyanis sokáig nem történt meg a népegyház/hitvalló egyház modellváltás. Vargha Tamásné Magay Mária lelkészné memoárjában például sikertelennek ítélte azt az ötven évet, amelyet Kunszentmiklóson töltöttek.³⁰ Úgy tűnt számára, hogy férje és az ő személyisége egyaránt alkalmatlannak bizonyult az új típusú lelkészi munkára, amely sokkal nagyobb közvetlenséget, közeledést, odafigyelést igényelt a hívek és papjuk (papnéjük) között. Emellett

²⁹ Ravasz László: A lelkészné, mint szolgatárs. *Református Lelkésznék Lapja* 1929. 10. 85–86.

³⁰ MREZSL 8. RLOSZ iratanyaga, MMGY. Vargha Tamásné: *Repülő szőnyeg* I. 193. (Kézirat.)

a missziói munka a gyülekezetekben olyan határok átlépését is megkívánta a paraszti réteg (ill. az alacsonyabb társadalmi rétegek) és az értelmiség (ill. középosztály) között, amely a korabeli társadalmi életben teljességgel szokatlan volt. Vargha Tamás (Szász Károly püspök unokája, Budapestről került a vidéki városba) lelkészi tevékenységében elsősorban a prédikálásra koncentrált, ezt a gyülekezet nagyon szerette hallgatni, emellett tartott bibliaórákat is, de élő gyülekezetet nem tudott teremteni. Ebben nemcsak származása, neveltetése, hanem zárkózott természete is megakadályozták. Távolságtartását a gyülekezet tagjai nem nehezményezték, ugyanis Baksay Sándor püspökkel (az előddel) sem álltak közvetlen viszonyban, őt is és utódját is maguk fölött valónak tartották, „nagy de tisztelettel bélelt úr tátongott köztük”.³¹ Magay Mária – annak ellenére, hogy megszervezte a leányegyesületet, bibliaórákat tartott, az asszonyokat és lányokat konferenciákra vitte – saját lelkésznei munkájáról úgy vélekedett, hogy sohasem tudott beilleszkedni a közösségbe: „ott éltem idegenként és idegenben aztán ötven esztendőnél is tovább ismeretlen emberek ismeretlen otthonától alig szál lépésnyire, vagy még közelebb is – és szinte más földrészen”.³² Megjegyzése azért is figyelemre méltó, mert Kunszentmiklóson született, apja járásbíró, nagyapja orvos volt, de azokat a társadalmi határokat, amelyeket gyermekkorától kezdve megszokott, papnéként sem tudta és nem is kívánta átlépni.

ÖNSZERVEZŐDÉS: A REFORMÁTUS LELKÉSZNÉK ORSZÁGOS SZÖVETSÉGE

Az új szerepelvárások szükségessé tették egy szervezet létrehozását, így 1927-ben Ravasz Lászlóné – a Dunamelléki egyházkerület püspökének felesége – vezetésével megalakult a Református Lelkésznék Országos Szövetsége (továbbiakban: RLOSZ).³³ Az egyesületalakítás elsődlegesen deklarált célja az volt, hogy felismertesse a lelkésznékkal, hogy önálló csoport tagjaként definiálva önmagukat jobban megfelelhetnek papnéi szerepüknek. Az alapítók és támogatóik a papnéi munka hatékonnyá tételének, irányításának eszközeként tekintettek az egyesületalakításra. A szövetség megalakulása tudatos önmeghatározást és önreprezentációt szolgáló lehetőség volt.³⁴ Úgy tűnik, az alapítók megpróbálták a papnékat helyzetük, származásuk, műveltségük különbözősége ellenére egyetlen szövetségbe tömöríteni, és ráébreszteni őket arra, hogy az egyházban betöltött sajátos

³¹ MREZSL 8. RLOSZ iratanyaga, MMGY. Vargha Tamásné: *Repülő szőnyeg* I. 162. (Kézirat.)

³² MREZSL 8. RLOSZ iratanyaga, MMGY. Vargha Tamásné: *Repülő szőnyeg* I. 193. (Kézirat.)

³³ Az egyházkerületi és az egyházmegyei szervezetek, a tiszántúli kivételével, szintén 1927-ben alakultak.

³⁴ Jan Assmann szerint „Kollektív identitáson, vagyis Mi-azonosságon azt a képet értjük, amelyet egy csoport önmagáról fest, s amellyel a tagok azonosulnak. A kollektív identitás azonosulás kérdése, a részt vevő egyének részéről »önmagában« nem létezik, hanem mindig csak annyiban, amennyiben egyesek hitet tesznek mellette. Éreje attól függ, mennyire él elevenen a csoporttagok tudatában, mennyire képes motiválni a gondolkodásukat, cselekvésüket” (Assmann 2004: 131).

pozíciójuk, sajátos hivatásuk elsősorban a többi papnéval köti őket össze. Véleményem szerint szerepazonosulásukban csoporttudatuk megteremtésével, önkategorizációjuk erősítésével kívánták segíteni a lelkészneket.³⁵ Ez annyiban különbözött a 19. század látásmódjától – amikor szintén úgy tekintették a papnékat, mint egy csoport tagjait –, hogy az egyes papnék megszólítottoknak érezhették, valóságosan létező konglomeráció tagjának tekinthették magukat. Az egyesület megalakulásának igényét meghatározta az a feltevés, hogy aki azonosul az adott csoporttal, magasabbra értékeli magát azon a téren, ahol működik.³⁶ „A csoporttagság (ugyanis) társas identitáshoz vezethet, ha az önkategorizáció révén az énfogalom meghatározó részévé válik.”³⁷ Úgy gondolom, a csoportban rejlő erő kiaknázására törekedtek, arra, hogy a lelkésznek maguk is úgy tekintsenek munkájukra, mint „elhívásra”, valódi (élet)hivatásra, s ezzel munkájuk hatékonysága növekedjék. Egymás problémáinak, sorsának megismerésével, az egymás iránti szolidaritás érzésének felkeltésével is megpróbálták a csoportkohéziót erősíteni.

A szervezeti szabályzatban a szövetség céljaként az alapítók a következőket fogalmazták meg: „A testvéri összetartás érzésének ápolása; református egyházunkban a gyülekezeti munka felkarolása, annak a keretei között a diakónia felkarolása; az egyháztársadalmi élet vonzóvá és élénkké tétele.” A cél megvalósítására szolgáló eszközök között említették: „A személyes érintkezés közvetítése és élénkebbé tétele. Konferenciák és tanfolyamok rendezése. A lelkészneire váró egyháztársadalmi munkáknak módszeres utasításokkal való irányítása és támogatása. Lap, könyvek és füzetek terjesztése és kiadása.”³⁸

A szövetség – Kovácsné Huszár Jolán³⁹ szerkesztésében – saját újságot adott ki, *Református Lelkésznék Lapja* címmel. A szerkesztőnő egyik fő célja szintén a mi-tudat erősítése volt. Már a lap indulásakor felvetette, hogy a lelkésznek tudassák a családjukban előforduló „szomorú vagy örvendetes eseményeket, hogy ezúton mindannyian osztozhassunk egymás örömeiben, bánatában”.⁴⁰ Véleménye

³⁵ Az önkategorizáció során úgy tekinthettek magukra az egyes papnék, mint egy csoport tagjaira, ugyanis csoporttagként tekinteni önmagunkra annyit jelent, mint a sztereotípiáknak megfelelően látni magunkat (Smith – Mackie 2004: 331). Ez vezethetett például olyan negatív önértékeléshez is, amit Magay Mária-nál láthattunk lelkészneői szerepének megítélésében.

³⁶ Smith – Mackie 2004: 331.

³⁷ Smith – Mackie 2004: 370

³⁸ *A Református Lelkésznék 1927. évi konferenciájának Emlékkönyve 1927: 5.*

³⁹ Kovácsné Huszár Jolán négy polgárit végzett, utána postai szakképesítést szerzett. 1911-ben ment férjhez Kovács Ferenc dunaszentbenedeki lelkészhez. Férje később Kunszentmiklóson szolgált. Három verseskötete jelent meg, *Könnyeim* (ezt legkisebb gyermeke halálára írta), *Beszélgéseim* és *Látásaim* címmel. Három gyermekük született. A legidősebb fiuk, Kovács Ferenc, Ludovikát végzett, majd műszaki tiszt lett. Eltűnt mint hadifogoly, második gyermekük, Kovács Jolán teológiát végzett, legkisebb leányuk gyermekkorában meghalt. Lányával készítettem interjút, amelyben elmondta, hogy egy édesanyja által szervezett szárszói középiskolás konferencián jutott el a „megtérésig”, és ekkor döntötte el, hogy nem tanítóképzőbe megy, hanem a teológiára (Interjú Kovács Jolánnal, 2009. február 12.). Húga, Huszár Margit tanítóképzőt végzett, és Arany Dénes decsi lelkész felesége lett.

⁴⁰ MREZSL 8. RLOSZ akták, 1927–1932. Jegyzőkönyvek, 1928–1929. Jegyzőkönyv a Református Lelkésznék Országos Szövetségének 1929. január hó 10-én d.e. 10 órakor tartott közgyűlésén. 2.

szerint ez a baráti közösség ápolásának egyik alkalmas módját jelenthette, amit úgy is értelmezhetünk, hogy a szerkesztőnő a tagok közötti információcsere elősegítését megfelelő eszköznek találta a társas identitás erősítésére.

Az RLOSZ rendszeresen szervezett konferenciákat, előadásokat, ahol az előadók vegyesen lelkészek és lelkészfeleségek voltak. Az előadásokban, kiadványokban (a *Református Lelkésznek Lapja* cikkeiben) megkísérelték artikulálni a papnáság mibenlétét, a szerep sajátosságait, szó volt a lelkésznek munkájáról, gyermeknevelésről (főként leánynevelésről), családgondozásról, házasságról, aktuális társadalmi problémákról, ezeket kiegészítették bibliamagyarázatokkal és áhítatokkal.

Az egyesület másik feladatának az özvegy papnák felkarolását tekintette, amelyet szintén „szakmai szolidaritásként” értelmezhetünk.⁴¹ 1929-ben létrehoztak az özvegy lelkésznek és lelkészárvaik javára egy gyorssegélyalapot. A pénzt főként maguk a lelkésznek adták össze (de több helyről érkeztek kisebb-nagyobb adományok is). A gyorssegélyt – általában 10–50 pengőt – azoknak az özvegyeknek, illetve árva paplányoknak juttatták, akik rendkívüli körülmények közé kerültek (operáció, klinikai kezelés, hosszabban tartó betegség, költözködés, vagy sok gyermeket neveltek).⁴² Az igénylők (általában tüzelőre, gyógyszerre, orvosi ellátásra, ruházkodásra kértek) sokszor említik a vívódást, amely megelőzte kérésük megfogalmazását. A lelkészneői státusz, középosztálybeli helyzet elvesztése legtöbbjük számára szégyent jelentett, a „koldulásra” nehezen szánták rá magukat.⁴³

A kérések egy lényeges (középosztálybeli nőket) érintő problémára is felhívták a kortársak figyelmét: nevezetesen a női képzettség hiányára. A megfelelő végzettség azoknak a nőknek, akik életkoruk szerint még vállalhattak volna munkát, férjük halála után lehetővé tette volna, hogy eltartsák családjukat és megőrizték korábbi társadalmi státuszukat. Így azonban maradt a kézimunkázás, vagy elszegődtek háztartásvezető-nőnek.⁴⁴

⁴¹ T. Szabó Levente az irodalom professzionalizálódásának folyamatában lényeges állomásnak tekinti a szakmai szolidaritást szolgáló segélyegylet megalakítását. Az „önműködő szakma” ideálja a korabeliek számára szorosan kapcsolódott a szociális gondoskodás kérdéséhez (T. Szabó 2008: 355).

⁴² Ravasz Lászlóné: Gyorssegély-alapunkra. *Református Lelkésznek Lapja* 1929. 8. 71.

⁴³ „Borzasztó gondok között élek betegen, dolog képtelen vagyok, tüdő és szív asztmám van, nem bírok dolgozni, s mióta az én áldott jó uram elhalt, teljesen le vagyok roskadva mostan az idén próbáltam volna itt Hajdúszoboszlón strand fürdőn trafik engedélyt kérni, hogy valahogy a gyermekeimet tudjam segíteni, de sajnos elutasítottak azzal, hogy nem vagyok igényjogosult mint papi özvegy, ez pedig tisztességes megélhetést biztosított volna számunkra. Az özvegy papnékat kizárják mindenből, mi, akiknek nincs diplománk, ki egészséges, cselédnek menjen? Mégis rettenetes, mert régebben sajnos, a mikor még engem nevelt az én jó nagymamám, diplomát nem akartak csak hogy megfelelő műveltsége legyen az embernek, vagyonomat a háború következtébe elvesztettük...” MREZSL 8. RLOSZ akták, 1927–1932. 63/1928. Özv. Szabó Antalné levele Ravasz Lászlónéhoz, Hajdúszoboszló, 1928. szept. 22.

⁴⁴ A két világháború közötti időszakban a nők magyarányú szakképzetlensége még mindig létező gond volt, annak ellenére, hogy a 19. század utolsó harmadától a leányoktatás egyik fő célját – annak pártolói – éppen abban határozták meg, hogy a középosztálybeli nők az ehhez hasonló kilátástalan helyzetekben ne maradjanak kenyérkereset nélkül. A református leánynevelés, leányoktatás kiterjesztésének is ez volt az egyik motivációja.

Az RLOSZ – ugyancsak az özvegyek súlyos helyzetének enyhítésére – még ugyanabban az évben megnyitotta Őrszentmiklósi Szeretetházát is.

„Napjainkban végtelenül szomorú az özvegyek, különösen a lelkészözvegyek sorsa. Amint a férjet sírba teszik, mintha vele temetnék az asszony addig élvezett tekintélyét, otthonát, biztos kenyerét. Egy szédületes zuhanás, azután ott áll gyermekeivel, vagy még szomorúbb, ha azok nélkül, egyedül: hova, merre menjen, mihez kezdjen? Szerencsés eset, ha felnőtt gyermekei otthonába húzódnak, de sokszor azok is milyen tengernyi nehézséggel küszködnek! Még szerencsésebb eset, ha van némi vagyona, de mennyivel többen vannak, akiknek semmijük sincs! Ezen a nagy bajon akar segíteni ez az otthon.”⁴⁵

A Szeretetotthon intézőbizottsága a papnékon keresztül találkozott egy az egyháztársadalmat érintő másik fontos kérdéssel is: az árva pappleányok helyzetével.

„Helyzetük annál súlyosabb, mert 18-ik életévük befejezése után, hacsak főiskolai tanulmányokat nem folytatnak, ami a legritkább eset, rendkívül szerény neveltetési segélyük is megszűnik és ha férjhez nem mennek, vagy két kezük munkájával keresik kenyerüket, sokszor a legnehezebb testi munkával, vagy rokonaik és ismerőseik kegyelméből tengetik életüket [...] ezekből a templom mellett felnövő magános, leánylelkész-árvákból szervezi meg egyházunk a szociális munkáját végző női csapatot.”⁴⁶

A Szociális Missziót 1931-ben alapították. A kezdeményezéssel egyfelől az egyre nagyobb számban jelentkező lelkészárváknak próbálták munkalehetőséget teremteni, másfelől a nagyobb egyházközségek igényeit kívánták kielégíteni azzal, hogy a növekvő szociális munkák elvégzésére megfelelően képzett női munkaerőt biztosítsanak.⁴⁷

Egyházi körökben egyre többen gondolták úgy, hogy a lelkésznek speciális feladatkörére csak lelki és gyakorlati előkészület után válhat valaki alkalmassá. Ezért a Szociális Misszió és az RLOSZ közösen elindította Református Lelkészményasszony-képzőjét, amely iránt azonban nem mutatkozott túl nagy érdeklődés, megszervezése mégis fontos kérdésre világított rá: hogyan tehető valaki alkalmassá a papnéi hivatásra.⁴⁸

⁴⁵ DMRE RL C/197. 33. doboz. Szeretetház alapítvány református lelkészözvegyek számára. Körlevél. H. n., 1928. 2.

⁴⁶ DMRE RL C/197. 34. doboz. Kováts J. István levele. H. n., é. n.

⁴⁷ MREZSL 8. RLOSZ akták, 1927–1932. 61/1931. Szóts Farkasné jelentése a Konventhez, Budapest, 1931. márc. 25.

⁴⁸ Az első tanfolyamra ketten jelentkeztek, a második félévben még ketten. Az érdeklődés hiányát egyrészt az anyagiak hiányával, másrészt pedig az értetlenséggel magyarázták a szervezők (Szövetségi Közlemények. *Református Lelkésznék Lapja* 1942. 10. 3).

Az RLOSZ megalakulását nem mindenki fogadta egyforma lelkesedéssel. Csikesz Sándor, az Országos Református Lelkészegyesület (ORLE) titkára például ellenezte, hogy a lelkésznék az ORLE-től független, külön szervezetbe tömörüljenek.

„A magyar református egyházban a »papné« nem külön tiszt, állás vagy megbízás. Létjoga abban a körülményben van, hogy a lelkipásztorhoz természetesen legközelebb álló segítők lélek. A papnénak, különösen a gyülekezeti élet és keresztény nevelés kérdéseiben, nem kívánatos, nem szabad más véleménnyel lennie, mint a papnak. A lelkész hordozza az egyházi élet és családi élet vezetéséért Isten és ember előtt a felelősséget. Egészen természetes, hogy a jó papné ki is kéri, köteles is kikérni a lelkésznék ide vonatkozó akaratát. Ebből tehát az következik, hogy a papné működésének legelső irányítója a lelkész akarata, s a papné legtermészetesebb tanácsadója a lelkész maga. Ugyanez áll akkor is, ha két-három papné, vagy nyolcvan-száz, esetleg öt-hatszáz jön is össze. Természetes, hogy irányadó a férjeik hasonló gyűlézéseiben megnyilvánuló akarat lesz, s legtermészetesebb tanácsadójuk is, a férjeik ilyen szervezete lesz...»⁴⁹

Csikesz ellenérveire Kovácsné Huszár Jolán, a *Református Lelkésznék Lapja* szerkesztőnöje válaszolt. Levelében összekapcsolta a problémát azzal a minden felekezettel súlyosan érintő kérdéssel, hogy vajon az egyház megfelel-e a modern kor igényeinek.

„A cserkészeknek, fiuknak, lányoknak, cselédeknek – mindenkinek szabad összejönni a maguk kis körében segíteni egymást, csak mi vagyunk olyan veszedelmes közösség, akik csak a Maguk fennhatósága alatt (nem is mondhatjuk el lelkünk gondolatait, hanem csak) hallgathatjuk meg, amit mondanak nekünk. Komám uram, nagyot haladt a világ! Az én életem utolsó tíz éve óta nem ismerni rá szinte sem mire – s magamon látom, ha ott maradtam volna, ahol voltam, halott volnék. Égő, vágó, kereső lelkek vagyunk mind s kell nekünk a világosság, közösség, ahol jobban meglátjuk és megtaláljuk egymás segítségével is. [...] Ma öntudatosan hívó és bizonyágtevő lelkésznékre van szükség, nem elég, ha csak főzni tudunk és kertészkedni s gyermekeinket híven felnevelni, mert a ma asszonyai sem ezt teszik ma, s mert akkor mi egy elmaradott társaság vagyunk, akik nem tudunk a ma szokásaival, kívánalmaival, büneivel, műveltségével szembeszállani, ha ott maradunk, ahol voltunk. Megérzi ezt sok lelkipásztor is – higgye el – és nem engedné feleségét, hogy úgy mondjam – saját maga ellen szövetkezni... Kedves Komám Uram, magának nincs felesége és ha az uram nélkül konferenciáztam is véletlenül egyszer-másszor, úgy-e érti, hogy olyan szent, nagy érzések, látomások és szükségérzések indítottak erre, amik nem magamtól születtek bennem, kell, hogy az Isten munkája legyen és

⁴⁹ MREZSL 8. RLOSZ akták, 1927–1932. 60/1927. Csikesz Sándor levele Ravasz Lászlóhoz, Budapest, 1927. aug. 20. Az RLOSZ előkészítő bizottságának jelentése az alakuló közgyűlésen.

a papnék szövetségét is nem kicsiny asszonyok, hanem az isteni indító erő teremtette meg, mert itt volt az ideje.”⁵⁰

Az idézett két levélrészlet valójában az általunk is vizsgált kérdést járta körül, nevezetesen: hogyan definiálható a lelkészneőség. Csikesz egyértelműen a mellett foglalt állást, hogy a papnőség nem állás, nem tisztség, nem hivatás, a lelkészne egyszerűen férjének, a lelkésznek a segítője. Huszár Jolán ezzel szemben, ha nem is határozta meg a lelkészneőség mibenlétét, az új kor igényeinek hangsúlyozásával utalt arra a sajátos feladatkörre, amely túlmutatott a házastársi együttműködésen. Hivatkozott azokra a változásokra, amelyek az I. világháborút követő időszakban a világi és az egyházi életben egyaránt átformálták a női szerepeket. Fordulat következett be a nők iskoláztatása, munkavállalása terén, többféle kísérlet történt a „modern nő megkonstruálására”. Az új viszonyokat az egyház női közösségeiben vezető szerepet betöltő lelkészneők sem hagyhatták figyelmen kívül. Sokatmondó Huszár Jolánnak a férj és feleség, a lelkész és lelkészne viszonyára utaló megjegyzése. Nyilván újdonságnak számított, ha egy-egy konferencián a papné nem mint férje kísérője jelent meg, hanem saját nyilvánosságában, önálló szereplőként.

Ravasz Lászlóné a kérdéssel kapcsolatos álláspontját egy konferenciái beszédben fogalmazta meg. Egyértelműen el akarta oszlatni azokat a félelmeket, amelyek szerint a papnék a lelkészektől független pozíció elérésére törekedtek, illetve a lelkészek státuszát veszélyeztették volna. Az egyesület létrehozását egyházi körökben ugyanis többen úgy értelmezték, mint arra való kísérletet, hogy a nők átvegyék a férfiszerepeket.⁵¹

„Azonban – minden jó szándékunk mellett is – hallottuk a támadók megjegyzéseit is, hogy az egyházban jogokat akarunk gyakorolni és kiváltságos szerepre törekszünk. Mi, mint Istennek alázas szolgáló leányai, férjeink oldala mellett, az ő irányításukkal és az általuk vezetett minden olyan belmissziói munkában akarunk segítő társaik lenni, amely munkák a nő lelkivilágához legközelebb állnak. Semmi vezető szerepet nem akarunk a gyülekezetben magunkhoz ragadni, sem más programot szolgálni, mint azt, amit férjeink, a lelkipásztorok élénk tűznek...”⁵²

⁵⁰ MREZSL 8. RLOSZ levelezés, 1926–1937. Iktatószám nélkül. Kovácsné Huszár Jolán levele Csikesz Sándorhoz, Dunaszentbenedek, 1928. szept. 17.

⁵¹ Sebestyén Jenő említett könyvében ezt a feminizmus hatásának tulajdonítja: „Mi tehát a református papné missziója a maga, Isten által speciálisan kirendelt életkörében? Semmi esetre sem az, hogy modern, feminista módra, vagy rosszul alkalmazott túlbuzgóságból, maga akarja átvenni a gyülekezetben a vezetést és az irányítást! Tehát nem az, hogy parancsoljon és diktáljon az egyházi életben, mindent jobban akarván tudni a férjénél és zsarnoki módon dirigálván, nemcsak a presbitériumot és az egész gyülekezetet, hanem az egyházi életnek a férje állása által esetleg elérhető más területeit is” (Sebestyén 1927: 301–302).

⁵² MREZSL 8. RLOSZ vegyes iratok, 1927–1941. Jegyzőkönyv felvétel a Református Papnék konferenciájának 1927. január 20-án tartott közgyűlésén, 8.

Az egyesület tevékenységét vizsgálva számos elemet találunk, amely arra utal, hogy ha nem is tekintették a lelkészséget hagyományos értelemben vett professzionális hivatásnak, mégis sajátos hivatástudat, „élethivatás” kialakítására tettek kísérletet. Sebestyén ezzel kapcsolatban egy német teológust, J. Boscht idézte, aki szerint a papné, „[b]ár nem végez hivatalos munkát, mégis hivatala van, mint hívó asszonynak, azon különleges helyen, melynek betöltésére küldetett”.⁵³

AZ ÚJ PARNÉSZEREP SAJÁTOSSÁGAI

Az egyházi sajtót, elsősorban a *Református Lelkésznék Lapját*, konferenciái előadásokat, illetve Clara Heifetus *Papnék könyve* c. munkáját elemezve kirajzolódnak azok a sajátos kérdések, problémák, amelyek a lelkésznék egyedi, sajátos státuszát, helyzetét, feladatkörét jellemezték. Clara Heifetus könyve, amelyet a német lelkészné az I. világháború után írt, Magyarországon 1942-ben, Czeglédy Sándorné⁵⁴ fordításában jelent meg.⁵⁵ Czeglédyné a fordítás elé egy 42 oldalas saját tanulmányt is megjelentetett, „*Element Mária Magdaléna, hirdetvén, hogy látta az Urat...*” címmel, melyben a magyar viszonyokat tárgyalta. A kötet azoknak az útmutatóknak a sorába illeszkedett, amelyeket egy-egy foglalkozás képviselői számára jelentettek meg a két világháború között. Életvezetési tanácsokkal látták el a célközönséget, meghatározták azokat a normákat, amelyekhez az adott csoport tagjainak alkalmazkodniuk kellett. A *Papnék könyve* ugyanezt a célt szolgálta, azt sugallva, hogy a papnéknak „hivatásközösséggé” kellene válniuk.

Heifetus könyvének alap gondolata az volt, hogy míg a többi foglalkozásban a családjától függetlenül is sikeres lehet valaki, addig a protestáns papok munkája szorosan összefügg családi életükkel.⁵⁶ A papi család életmódjával, életvitelével, erkölcsi állapotával gyakorolt hatást a gyülekezet tagjaira. A családi életért, a gyermekek neveléséért, a háztartásért, a „papi ház levegőjéért” pedig elsősorban a papné volt felelős. A „mintacsalád-modell”, a hagyományos lelkészszerp-minta tehát továbbra is élt, ez volt az alapja az új papnéideálnak.

A lelkésznői pozíciót alapvetően befolyásolta, hogy a férj falusi vagy városi gyülekezetben szolgált-e. Életmódját, lehetőségeit, kapcsolatrendszerét meghatározta, hogy férje hol, mekkora, milyen társadalmi összetételű gyülekezet élén állt. Az erről szóló diskurzusban megjelentek a városi és a falusi élet szembeállításának általános sztereotípiái is. A jól jövedelmező városi papnéi lét úgy élt a köztudatban, mint amely kényelmesebb, kevés munkát jelent, a szegény falusi papnék élete ezzel szemben a békességet, a nyugalmat szimbolizálta.⁵⁷ A falusi

⁵³ Sebestyén 1927: 306.

⁵⁴ Szül. Kósa Margit (1882–1958), Czeglédy Sándor ref. lelkész, teológiai tanár felesége.

⁵⁵ A fordítás alapjául az 1926-os kiadás szolgált.

⁵⁶ Czeglédyné – Heifetusz 1942: 7.

⁵⁷ „Azt írja Kőrösy Józsefné [lelkészné]: S ne ők [a városi papnék] nézzenek le minket, hanem mi sajnáljuk őket, ha lelkileg olyan szegények, hogy nem tudnak minket a mi egyszerűségünkben

papnésággal kapcsolatban létezett egy másik megközelítési mód is: az a meglehetősen leereszkedő hang, amellyel a falusi közeghez is viszonyultak a magasabb műveltséggel vagy társadalmi státusszal rendelkező papnék. Ez a szembeállítás a falusi papnék körében kialakított egy olyan magatartásformát, amely a puritán életmódra, az egyszerűsége, a mélyebb hitéletre tette a hangsúlyt, és ebben a kontextusban fogalmazta meg a különbséget az anyagiakkal és a nagyobb társadalmi presztízzsel rendelkező nagyvárosi és falusi papnék között.

A falusi papnésággal kapcsolatban az elszigeteltség problémája gyakran felmerült. Kevés személyes megszólalást találunk erről a kérdésről, elsősorban azoknak a véleménye jelent meg, akik maguk nem falusi papnéként éltek. Az érintettek álláspontját egy-egy levél, illetve újságcikk tükrözi. Az RLOSZ megalakulásakor emlékkönyvet adtak ki, amelyet aztán szétküldtek minden papnénak. Egy falusi lelkészfeleség, miután elolvasta, tollat ragadott és leírta helyzetét egy levélben.

„Hogy mit jelentett a drága üzenet számomra úgy tudom legjobban érzékeltetni, ha elmondom milyen lett volna húsvét délutánom e nélkül. Méltóztassék elképzelni egy zöldelő dombok mögé elrejtett kis borsodi falut, távol a világtól, a kultúrától, ahol még a madár sem jár. Húsvét másnapja van, egyedül vagyok, férjemnek a szomszéd faluban van dolga.

Ha nem kapom meg a kedves emlékkönyvet, egész délután könnyes szemmel ülök kis leányom bölcsőjénél azon tépelődve, milyen idegen, milyen árva is vagyok én itt. Nagyalföldnek három év óta messze elszakadt leánya, nincs egy megértő női lélek, akivel közös gondolatvilágban élnék, aki érdeklődne irántam. Miért is akarta a hatalmas Isten hogy ilyen messze elkerüljek édes Anyámtól, édes jó Apám sírjától, testvéreimtől.

De íme e könyvet lapozgatva egyszerre úgy érzem, szerető szívek dobbannak felém, jóságos kezek nyúlnak értem: »Ne félj, ne töprengj, ne csüggedj, nem vagy egyedül, mi megértünk téged, hiszen nekünk is az a hivatásunk, ami neked, mi is Jézus Krisztusnak akarjuk életünket áldozatul odaszentelni. Jer közénk, add ide a kezed, mi nem fogjuk, mint a világ leányai lesajnáló tekintettel, azt mondani: Hogy lehetett Mezőtúrról Ládbesenyőbe jönni falusi papnénak?« – ha nem testvérként fogadunk önbizalmad megerősítjük, hogy hivatásod méltóságának tudatában isteni megbízatásnak tekintsd a neked szánt feladatot, amelynek elvégzésében tanácsal, útmutatással segítünk. Ezt éreztem ma délután, kínzó töprengések helyett békét, megnyugvást.”⁵⁸

megérteni, a mi súlyos kedves és magasztos hivatásunkat felfogni. Ők bizonyára nem ismerik úgy az Istent, Jézust, a bibliát, mint mi s nekünk elég ez az ismeretség; ne törődjünk az ő elveikkel, hisz mi egészen más elvekért harcolunk és szenvedünk” (Kovácsné Huszár Jolán: *Egymás között. Református Lelkésznek Lapja* 1928. 6. 41–42).

⁵⁸ MREZSL 8. RLOSZ akták, 1927–1932. 40/1927. Gyűlvézi Istvánné levele Ravasz Lászlónéhoz, Ládbesenyő, 1927. ápr. 18.

A Szövetségnek köszönhetően új kapcsolati háló alakult ki a papnék között. Egy részük számára az új kapcsolatok elsősorban lelki közösségen alapultak. Kiemelkedtek a papnék közül azok a karizmatikus személyiségek is, akik egy-egy aktív, egymást segítő, egymást lelkileg is támogató lelkésznei körnek váltak a középpontjává, közülük tartozott a szerkesztőnő, Kovácsné Huszár Jolán vagy Czeglédy Sándorné, a *Papnék könyvének* fordítója is.

A lelkésznekről folytatott diskurzusokban a papné egyedi státuszát, sajátos szerepét a világi nőkkel való összehasonlításban értelmezték: „a többi asszonynak aránylag sokkal könnyebb férje oldala mellett a helyzete [...], az élethivatása, mint a református lelképásztor hitvestársának”.⁵⁹ A lelkészházasságról szólva abból indultak ki, hogy a papné mint segítőtárs állt férje oldalán. Ez nemcsak azt jelentette, hogy a papné szellemi és lelki társa volt férjének, hanem azt is, hogy képes volt megítélni annak munkáját, ő volt abban a helyzetben, hogy leplezetlenül elmondhatta véleményét. De nemcsak meghallgatta, segítette férjét, hanem élete, megjelenése, munkája, beszédmódja, szórakozása bizonyosságtevésként szolgált mindarról, amiről férje prédikált.

A papnének óriási felelősséget tulajdonítottak férje társadalmi megítélésében is, társasági életében ez vált a fő tényezővé.

„Itt a papnének férje impresszáriójának kell lenni [...] A lelképásztort sok gáncs, rosszakaratú kritika, ellenségeskedés akadályozza munkájában. [...] Sohasem szabad a papnének barátságot fenntartani úgy, hogy azzal mások barátságát elveszítse. A papot bármennyire erőlködik ellene, az élet hullámváza sokszor teszi pártoknak, csoportoknak a papjává, a papnének azonban mindig mindenkinek a papnéjának kell lennie, mert csak így tudja férjét hathatósan támogatni. Ezt az ideált megvalósítani – különösen falun – nagyon nehéz [...] nagyon kell vigyáznia a papnének, hogy bele ne sodródjék a minden falut elborító örök és soha véget nem érő szennyes pletykába.”⁶⁰

A papi család életében lényeges kérdésként merült föl, hogy mennyiben lehetett nyitott a hívek felé. Hagyományként élt a kép, hogy a parókia ajtaján bárki bármikor beléphetett, ott „magyaros vendégszeretettel” fogadott mindenkit a „jóságos papné”, aki a szenvedőknek, a rászorulóknak (otthonában is) mindig segítő kezet nyújtott. Heifetus rámutatott ennek a nyitottságnak a veszélyeire, hiszen ez ahhoz is vezethetett, hogy elérte a papi házat a világi hívság.⁶¹

A papnék számára – mint látható – ingoványos területként jelent meg a helyi társadalmi életben való részvétel, a gyülekezet tagjaival kialakított kapcsolat, a kapcsolati háló kiépítése.

⁵⁹ Dr. Komjáthy Aladárné: *A papné, mint élettárs*. Előadás a felsőborsodi papnék konferenciájára. É. n., h. n. Kézirat. KnéGy.

⁶⁰ Pap Géza: Miben lehet a papné segítségére férjének a gyülekezeti munkában? *Református Lelkésznek Lapja* 1933. 3–4. 7.

⁶¹ Czeglédyné – Heifetusz 1942: 55.

„Érintkezni kell tehát a papnénak az emberekkel, csak nem szabad soha megfedkeznie arról, hogy amikor közéjük megy, missziót teljesít. Látogassa meg a papné a szegényeket, ossza bőven közöttük szívének meleg szeretetét. Segítsen rajtuk tanáccsal és anyagilag is, egyháza bizonyára támogatni fogja őt ebben. Hálálkodásukat háírtsa el magától. Ha jobb módúak hívják disznótorra, vagy a magasabb intelligencia egy garden-partyra, menjen el mindkét helyre. A papné pusztá jelenléte, a maga egyszerű, a divat szélsőségeitől ment, ízléses ruhájában, élő bizonyágtéves előttük. Viselkedése mérték a többieknek. Lesz alkalmá némaságával tiltakozni ízléstelenségek ellen, vagy kifejtteni az ő életfelfogását, vagy bizonyágot tenni egy szóban Krisztusról [...] A papné problémái nem teljesen azonosak más asszonyélet problémáival, azért ne vigyük máshová azokat, hanem ide egyenesen a mi papné szövetségünk összejöveteleire [...]”⁶²

A helyi társadalmat olyan közegként ábrázolták, amelyhez a papné az erkölcsi elitizmus attitűdjével viszonyulhatott. A társadalom alsóbb rétegeivel való kapcsolatát, a jótékony munkát a hagyományos leereszkedő (felemelő) magatartás határozta meg. Problémát inkább a magasabb társadalmi státuszban lévőkkel való érintkezés jelentett, erre az esetre tanácsolta Heifetus, hogy a papnénak minden helyzetben azt kell éreznie és éreztetnie, hogy vallásossága minden világi konvenció fölé emeli őt; szerinte ezzel a hozzáállással áthidalhatóvá vált minden társadalmi különbség.

„A világban is meg kell állnunk a helyünket, de ha életünket Istenhez kötöttük, akkor az emberek tetszésétől legyünk függetlenek és társadalmi tekintetben bizonyos kivételes helyzetet kell teremtenünk a magunk számára.”⁶³

A papnéságot társtalan, magányos szerepként értelmezték, hiszen a papnénak bizonyos távolságot kellett tartania a közösség minden tagjától, problémáit nem oszthatta meg a gyülekezet asszonyaival, nem engedhette meg, hogy bárki is belelásson a papi család belső életébe, másrészt nem tehetett látványosan különbséget a gyülekezet tagjai között. A papnéság együtt járt egy másik dilemmával is: vajon mennyiben alkalmazkodhatott a saját középosztálybeli társadalmi állását megkövetelő női szerephez, illetve mennyiben kellett elfogadnia a gyülekezet elvárásait e szerep betöltésében.

„Legnagyobb szüksége a gyülekezet szegényebb, egyszerűbb tagjainak van ránk s ezek is a leghálásabbak, leghűségesebbek, akik ha szeretetet tapasztalnak és jóakaratot a papné részéről, úgy jönnek, mint anyjukhoz örömeikkel és bánataikkal. Az intelligencia nagyon elzárkózik. És ha a papné kedvükért nem alkuszik meg lelkiismeretével s nem követi divatos allűrjeiket: nem tartják közéjük valónak s eszükbe

⁶² Fiers Elekné: Egymás között. *Református Lelkésznek Lapja* 1928. 7. 47–48.

⁶³ Czeglédyné – Heifetusz 1942: 60.

se jut, hogy a papné is asszony s annak a lelkében is ott égnék az asszonyélet minden problémái. Hány papnének az élete maradt félben a lányságával, nem tudott tovább fejlődni, pedig lett volna tehetsége, ízlése, érzéke az élet szépségeihez, de amilyen mértékben lemondott finomabb énjéről a hívei kedvéért, olyan mértékben veszítette el vonzerejét a társadalomban. A papné sorsa társtalan, egyikben sem talál teljes megértést s a másikba ő nem tud beilleszkedni, mert az Urtól vett hivatást nem dobhatta el. Az Istennek áldozatok kellene és a papné azt a nagy áldozatot hozza, hogy hétről-hétre, évről-évre adja lelke melegét magáról lemondva, elfelejtkezve. Akkor talál csak igazi megértést, ha egy másik papnétársával találkozik, akinek szemében látja visszatükröződni az ő sorsát.”⁶⁴

A lelkészfeleség nem élhetett egyéni vágyainak megfelelően, életvitelében, életmódjában határokat kellett szabnia. Külső megjelenésének is az általa képviselt értékrendet kellett tükröznie:

„egy papné külső megjelenésének olyannak kell lenni, hogy emelt fővel állhasson meg a gyülekezet szeme előtt. Egyszerű, szerény, nem hivalkodó feltűnő színű és formájú ruhának (legtöbbünknek nem is jutna másra!) tegyen már bizonyosságot arról, hogy mi nem a világnak, divatnak, külsőségeknek vagyunk rabszolgái, de viszont árulja el azt is a külsőnk, hogy mi a világot, a szépet, a nemest, a haladást, józólést nem vetjük meg, míg az emberi méltóságunkkal és isteni rendeltetésünkkel ellenkezésbe nem jő”.⁶⁵

A papné gyülekezetben végzett feladatai közül legfontosabbnak a gyermekek és a nagyleányok közötti munkát tartották. Úgy gondolták, hogy a lelkésznek ezen a területen tölthetik be leginkább azt az anyai szerepet, amelyet a gyülekezet-család életében elsődlegesen elvártak tőlük, s ahol a lelkészek igazán segítségére szorultak, hiszen:

„a leánylélek zárkózottsága nem bír kinyílni teljesen férfi jelenlétében, még ha az lelkipásztor is. [...] Első teendője a papnének, hogy időt szakítson a személyes beszélgetésre a leányokkal. Vasárnap, a mikor a templomból kijönnek, simogassa meg szeretettel a rózsás arcokat, kérdezze meg a nevüket és hívja meg őket, jelezze nekik előre, hogy leánykört akar szervezni. [...] A vasárnapi igehirdetés megbeszélése is rendszeres programpont legyen a leánykörben. A papné ne engedje ki kezéből a leánykör vezetését. [...] A bibliaórát a papné tartsa.”⁶⁶

⁶⁴ Dancsházyiné Matolcsi Judit: Egymás között. *Református Lelkésznék Lapja* 1928. 5. 32.

⁶⁵ Kovácsné Huszár Jolán: A papné hatása a gyülekezet nőtagjaira. *Kálvinista Szemle* 1927. augusztus 13. 274–75.

⁶⁶ Kőrösy Józsefné: Hozzászólások a leányok közötti munkához. *Református Lelkésznék Lapja* 1932. 6. 5.

A leányköri munka magában foglalta a szegények segélyezését, a betegek, öregek látogatását és gondozását, a református újságok terjesztését is. A vallásos oktatás mellett hangsúlyos volt a nemzeti kultúra értékeinek megismertetése – ebbe beletartozott a népművészet, a népköltészet, a néptáncok elsajátítása is – abban a reményben, hogy ez olyan kulturális vértézzé válhat, amely védelmet nyújt majd a lányok számára a modern élet értéktelennek, veszélyesnek tartott jelenségeivel szemben.

„Küzdenünk kell azok ellen a szemérmetlen, buja táncok ellen, amit ma már falura is lehoznak az úgynevezett tánctanárok [...] Táncmulatságot soha, semmi körülmények között ne rendezzen a leánykör! Az egyház nem táncolhat! [...] A slágerek már leérkeztek falura is. Fújja már a falusi ifjúság is! Szörnyűbbnél szörnyűbbeket. Ezek ellen is küzdeni kell. Nevetségessé tenni, kigúnyolni. Párhuzamot vonni a szép magyar nóta és a sláger között. Mi állandóan küzdünk ellene, még színdarabbal is! »A kék nefelejts« című darabja az uramnak egy ilyen nótaversenyt mutat be, ahol végül is a magyar nóta győz.”⁶⁷

A lelkészné másik kijelölt munkaterülete a gyülekezet asszonyainak vezetése, a közöttük végzett evangelizálás volt. Ezt a munkát szintén egyház- és nemzetvédő, nemzetmentő misszióként értelmezték. A társadalmi problémák közül legsúlyosabbnak az egykekérdést ítélték, ezért a lelkészné kötelességévé tették az ellene való küzdelmet.

„Személyes beszélgetés alapján, mint édesanyák, belevéshetjük a ránk bízott leánylelkekbe ennek a szörnyű bűnnek a büntetését [...] Beszéljünk előtte sokat a testvérről. Milyen boldog, akinek testvére van [...] az öregek szomorú sorsáról, akinek csak elkényeztetett gyermekük van, és hogy bánik az öregekkel [...] Amikor a falusi polgárosszonnal beszélgetek az egyke veszedelméről, az a válasz rá: »hát az uraknak sincs, azoktól tanulják el a mieink is« [...] Milyen felelősség ma a középosztály asszonyának lenni. Milyen fontos missziói munka vár nemcsak a papnéra, hanem a középosztály minden asszonyára [...] Papné testvérem, ugye érzed, hogy te is a középosztályhoz tartozol?! Érzed-e mi a teendő?”⁶⁸

Természetesen a hagyományos női egyházi munka, a cura pastoralis: a szegények, a betegek, szerencsétlenek látogatása, támogatása sem maradhatott el a lelkészné tevékenységi köréből. A gyülekezeti életet tehát valójában ugyanaz a nemek szerinti munkamegosztás jellemezte, mint a családi életet.

⁶⁷ Arany Dénesné [Kovácsné Huszár Jolán testvére volt]: A falusi leányok közötti munkánk által hogyan neveljük ref. magyar népünket és hogyan küzdünk az egyke ellen. *Református Lelkésznék Lapja* 1938. 12. 3–9.

⁶⁸ Arany Dénesné: A falusi leányok közötti munkánk által hogyan neveljük ref. magyar népünket és hogyan küzdünk az egyke ellen. *Református Lelkésznék Lapja* 1938. 12. 3–9.

Mindazok a követelmények, amelyek az új papnémodellt meghatározták, többek között rátermettséget kívántak. Többen hangsúlyozták a lelkésznei szerep betöltésében az egyéni attitűdök fontosságát: „zamatot magyarsággal mondva, ki termett a parochia udvarában”.⁶⁹ Heifetus azon az állásponton volt, hogy nem igaz az az általános nézet, miszerint papleányként ebbe a szerepkörbe bele lehet nevelődni. Bár előnyt jelenthetett, ha a hívekkel való érintkezés módját a leány megtanulhatta anyjától, ha elsajátíthatta otthon, hogy hogyan kell a papi tekintély felett örködni, hogyan kell a súrlódásokat elkerülni vagy kezelni, de a szerző a lelkésznei hivatás betöltéséhez mindezt kevésnek ítélte. Véleménye szerint a sokoldalú gyülekezeti élet megkövetelte azt is, hogy a leendő papné rendelkezzen szervezőképességgel, műveltséggel, szociális érzékkel, más szóval egyéni „tálemekkel”.⁷⁰ Az egyéni minőség, rátermettség hiánya a gyakorlatban is sokakban felmerülhetett. Mit tehetett az a lelkész, aki meg akart felelni az ideális papnéval szemben támasztott elvárásoknak, de alkatánál, műveltségénél fogva erre nem volt alkalmas? Az „új” papnéi szerep ugyanis már nem korlátozódott a szűk családi, illetve társasági életre, hanem az egyházi nyilvánosságba való belépést is jelentette.⁷¹ Elsősorban az egyesületek, a sajtó, az evangelizáció különböző alkalmi, a vallásoktatás voltak azok a terek, ahol megteremtődött a lehetőség annak, hogy a nő, a női hang, a női vélemény is megjelenjen. Csakhogy a papnék egy része a nyilvánosságban való megjelenést olyan kényszernek érezte, amelynek nehezen tudott, vagy nem is akart megfelelni. Az RLOSZ-konferenciákon való előadástartásra, bibliamagyarázatra való meghívást a papnék egy része szívesen elfogadta (természetesen nem volt véletlen a kiválasztás sem), de akadtak köztük olyanok is, akik a reprezentatív nyilvánosságban idegenül érezték magukat. A papnék többsége a gyülekezet asszony- és lánykörét nem tekintette a nyilvános szféra részének, inkább a magánszférához tartozónak, olyan „alternatív” térnek, amelyben otthonosan mozgott.

„Az Uram, mint a legnagyobb egyh. megye esperese az esztendő fele részét távol tölti hivatalos elfoglaltságban, s amikor itthon van is, oly sok a teendője, hogy a falusi élet minden gondja az én vállamra nehezedik. Azonkívül tanítók is I–III. osztályt falun szokásos délelőtti és délutáni órarenddel. És őszintén megvallva, mióta az intézetből kikerültem (22 éve) bár az Uramnak mindenben hűséges segítségem és gyülekezetünknek jó papnéja igyekeztem lenni, a községben végzett munkámat kivéve, a nyilvánosság előtt soha nem szerepeltem.”⁷²

⁶⁹ Dr. Komjáthy Aladárné: *A papné, mint élettárs*. Előadás a felsőborsodi papnék konferenciájára. H. n., é. n. Kézirat. KnéGy.

⁷⁰ Czeglédyné – Heifetusz 1942: 10–11.

⁷¹ A Bourdieu által meghatározott vallási mezőben a nők számára az új vallási törekvések, mozgalmak – maga a reformáció is – megteremtették annak a lehetőségét, hogy a speciális tudásból, szakértelemből valamilyen mértékben részesedhettek, illetve megnyíltak a különböző nyilvánosságok a nőiségből eredeztetett szerepek számára (Bourdieu 1978: 178).

⁷² MREZSL 8. RLOSZ akták, 1927–1932. 57/1929. Halka Sándorné levele Ravasz Lászlónéhoz, Erdőkocsonya, 1929. febr. 19.

Azokban a levelekben, amelyekben a levélírók kimentették magukat a konferencián való részvétel alól, szóba került egy másik nehézség is, nevezetesen, hogy a családi, a gyülekezeti és a több reprezentációval járó egyesületi élet nehezen volt összeegyeztethető a gyakorlatban. Czeglédy Sándorné, amikor egyik előadásában a konferenciákon való részvétel fontosságáról beszélt, kitért arra az általános problémára, hogy mennyi nehézséggel jár a különböző szerepek összehangolása.

„Kétségtelen, hogy a lelkészneének elsősorban [...] gondos és szorgalmas háziasszonynak kell lennie. De a szorgalmas Mártának ezt mondta az Úr: »Sokra igyekezel, de egy a szükség dolog és Mária a jobb részt választotta, amely el nem vétetik tőle«. Van ideje a tyúkültetésnek, de van ideje a konferenciázásnak is!”⁷³

Az előadásokat és a cikkeket olvasva azt látjuk, hogy ebben a periódusban a „lelkészneéséget” maguk a papnék is kezdték már hivatásként értelmezni, leírni. „Mennyire meglátszik azokon az embereken, akik nem hivatásból léptek a papi pályára, hanem egészen más okok folytán, épen úgy meglátszik az asszonyokon is, hogy ki a hivatásos papné...”⁷⁴

Azok a kérdések és problémák, amelyeket itt számba vettünk, mindenekelőtt a középosztálybeli, művelt papnékat érintette és azokat, akik komolyan vették „hivatásukat”, akiket foglalkoztatott, hogy hogyan végezhetnék jól munkájukat. Mindazonáltal számos lelkészne akadt, akit – elsősorban – műveletlensége alkalmatlanná tett arra, hogy „meghaladja a gazdasszonyszínvonalat”.⁷⁵ Sebestyén Jenő pedig említést tett egy másik típusról, az „ú. n. kultúr-papnék”-ról,⁷⁶ akik – az előbb említettekkel ellentétben – tekintélyes műveltséggel rendelkeztek, de eszmeviláguk, lelkületük mégis távol állt mind férjük, mind az egyház világától.

Az 1920-as évek végétől megjelentek azok a lelkészházaspárok, ahol a feleség is rendelkezett teológiai végzettséggel. A református egyházban nőket 1981-ig hivatalosan nem neveztek ki parókiális lelkésznek, nem végezhettek tényleges papi szolgálatot, elsősorban vallástanárként helyezkedhettek el az egyházban.⁷⁷ Így tehát

⁷³ Egy lelkészne felszólására válaszolt, aki szerint a papnék inkább tyúkot ültetnének, mint konferenciáznak (Czeglédyné 1927: 62). Ez a dilemma gyakran előkerül a korszak médiájában a családos munkavállaló nők esetében is.

⁷⁴ Dr. Komjáthy Aladárné: *A papné, mint életárs*. Előadás a felsőborsodi papnék konferenciájára. H. n., é. n. Kézirat. KnéGy.

⁷⁵ Egy debreceni lelkészne írta az őrszentmiklósi otthonnal kapcsolatban a következő sorokat: „Én nem tudok elképzelni olyan helyzetet, ahol annyi teljesen különböző műveltségű [...] asszony békességben együtt élhetne! Nekünk is van egy özvegy papné nénénk, aki várva-várja a szép intézménynek a megalósulását: finom, kedves, áldottlelkű úrinő; viszont ismerek olyan papnét, aki cselédje volt a nt. Úrnak [...]. Már most ha ilyen különböző lényeknek kell együtt élniök: lehet-e azon áldás?” MREZSL 8. 98-1928. RLOSZ akták, 1927-1932. ? Margit levele Novák Olgához, Debrecen, 1928. okt. 29.

⁷⁶ Sebestyén 1927: 300.

⁷⁷ Az 1939/40-es és 1940/41-es Budapesti Ref. Egyházmegye vallásoktatásáról kiadott évkönyv szerint 12 teológiai végzettségű megerősített vallástanítónő közül hét volt férjezett, a hétből öten a teológián választottak társat.

a papné vagy maga is egyházi alkalmazásban állt, vagy ha otthon maradt, férjével azonos képzettség birtokában végezte mellette a gyülekezeti munkát.⁷⁸

A különbségek a papnék között továbbra sem csökkentek megfelelő mértékben, valójában az, hogy egyes csoportjaik különböző problémákkal küszködtek, leginkább csak az általánosítás szintjén jelent meg. Valószínűleg ez lehetett a fő oka annak, hogy bár az egyesület 1950-ig egzisztált, a 30-as évek végétől az országos egyesület nem működött igazán hatékonyan. Inkább egyházmegyei szinten tudtak konferenciákat, összejöveleteket tartani, a lelkésznéket összehívni, és csak a legaktívabbakból kialakult körök tagjai tartották egymással a kapcsolatot, ők segítették, erősítették egymást továbbra is.

* * *

A papnéi szerepértelmezés változásának folyamata – véleményünk szerint – sajátos professzionalizációként is felfogható, amelynek végeredményeképpen nem egy szorosan vett fizetett szakma képviselőivé váltak, hanem egy speciális öntudatosodási folyamaton mentek keresztül. Ahogy Vári András megfogalmazta: „a differenciált professzionalizációs modelleknél sokkal szórakoztatóbb és életközelibb csoportjátékokat is meg lehet figyelni a történeti-társadalmi közegben”.⁷⁹ A 19. században a lelkésznéknél – az egyházi és világi diskurzusban egyaránt – ugyanazt a csoportkohéziót feltételezték, mint a papságnál, annak ellenére, hogy maguk az érintettek elsősorban egy szimbolikus jelentéssel bíró szerepnek próbáltak eleget tenni. Vallási csoportjuk elsődlegesen a református közösség csoportidentitásának megjelenítését várta tőlük: morálisan, mentalitásban, életmódban, „külsőleg-belsőleg”. Így válhatott a református papné idealizált alakká. A 20. század elejétől kezdve – főként Trianon után – viszont már a nekik tulajdonított szimbolikus jelentésnek való megfelelés és családjukban betöltött szerepeik mellett a reformátusság (és a magyarság) érdekében végzett konkrét egyházi munkát is megkívánták tőlük. Ez a folyamat szerves összefüggésben állt azzal az elsősorban a belmisszió hatására meginduló egyházi modellváltással, amelynek során a „népegyház” – amely nem igényelt igazán aktív egyházi munkát a lelkésznétől – átalakulóban volt hitvalló egyházzá, ahol ezzel szemben konkrét feladatok, így például a női missziói munka megszervezése, irányítása várt a papnékra.

A lelkésznék ennek következményeképpen arra törekedtek – legalábbis vezető személyiségeik –, hogy megfogalmazzák a papnéság lényegét, elsajátítsanak bizonyos szakértelmet, kialakuljon önazonosságuk (egyfajta hivatástudatuk), erősítsék csoportidentitásukat, szolidaritást vállaljanak egymás iránt, munkájuk során pedig Wilensky szavaival azt is mondhatjuk: képesek legyenek betartani számos szakmai-etikai normát.⁸⁰ Ennek érdekében egyesületbe tömörültek, és

⁷⁸ Az 1950-es, 60-as években elzárt vidékeken (kis falvakban), ahol a paphoz több filia is tartozott, és a pap nem győzte a munkát, akár az egyházmegye hallgatólagos beleegyezésével is gyakran előfordult, hogy a teológiai végzettségű papnéval megosztotta férje a szolgálatot.

⁷⁹ Vári 2010: 167.

⁸⁰ Lásd 3. lábjegyzet.

megkísérelték a papnéságot sajátos hivatásként értelmezni. Ezt a törekvést tükrözte például a lelkészmenyasszony-képzés elindítása is, amelynek az lett volna a célja, hogy egységesen „képezzék ki” a leendő papnékat. A papnéságot életpályaként értelmezték, és megpróbálták annak ellenére kívánatossá tenni, hogy számos esetben komoly egzisztenciális problémával kerültek szembe – mint általában a középosztálybeli nők –, ha nem volt önálló fizetett szakmájuk. A lelkészne munkája továbbra is az egyre gyarapodó és differenciáltabb lelkészi munka segítő tevékenysége maradt, bármekkora műveltséggel – akár teológiai képesítéssel is – rendelkezett a papné. Annak ellenére, hogy státuszukat férjük hivatala határozta meg, mégis azt látjuk, hogy a 20. század elejétől kezdve kísérletet tettek saját, önálló presztízsépítésre, amelyet végső soron a női emancipáció, azaz öntudatra ébredés egyik példájának tekinthetünk.

FORRÁSOK

- Dunamelléki Református Egyházkerület Ráday Levéltára (DMRE RL)
C/197. Órszentmiklósi Szeretetház és Szociális Misszió iratai.
C/8. Báthory család iratai.
- Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára (MREZSL)
8. Református Lelkésznek Országos Szövetségének (RLOSZ) iratanyaga.
Magay Mária-gyűjtemény (Vargha Idánál) (MMGY).
Kovácsné Huszár Jolán iratgyűjteménye (Zábránszkyné Pap Kláránál) (KnéGY).

Debreceni Protestáns Lap, 1906.

Kálvinista Szemle, 1927.

Református Lelkésznek Lapja, 1928, 1929, 1932, 1933, 1938.

Pápai Közlöny, 1912.

Pápai Hírlap, 1912.

Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok, 1869, 1875, 1882.

Magyar Kálvinizmus, 1927.

Sárospataki Lapok, 1881.

Vasárnapi Újság, 1918.

A Református Lelkésznek 1927. évi konferenciájának Emlékkönyve 1927. Budapest.

Interjú Kovács Jolánnal 2009. február 12-én, készítette Sárai Szabó Katalin. (A szerző tulajdonában.)

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Assman, Jan 2004: *A kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest.
- Bourdieu, Pierre 1978: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest.
- Czeglédy Sándorné 1927: Titkon ajtómat behajtva... In: *A Református Lelkésznek 1927. évi konferenciájának Emlékkönyve*. Budapest, 39–67.
- Czeglédy Sándorné – Heifetusz Klára 1942: *Papnék könyve*. Cegléd.
- Hamilton, David – Sherman, Steven 1999: Személyek és csoportok észlelése. In: Hunyady György – Hamilton, David – Nguyen Luu Lan Anh (szerk.): *A csoportok recepciója*. Budapest, 91–130.
- Hamilton, David – Sherman, Steven – Castelli, Luigi 2006: Mitől lesz csoport a csoport? Az entitativitás szerepe a csoportok észlelésében. In: Fiske, Susan – Hamilton, David – Bargh, John (szerk.): *A társak és a társadalom megismerése*. Budapest, 414–451.
- Kiss Réka 2006: Református ébredés Budapesten. In: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten 2*. Budapest, 1343–1367.
- Koncz Sándor 1942: *Hit és vallás. A magyar vallástudományi teológia kibontakozása és hanyatlása*. Debrecen.
- Kovács Ábrahám 2006. A magyarországi vasárnapi iskola mozgalom kialakulása és szervezeti megerősödése. In: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten 1*. Budapest, 997–1015.
- Kovács I. Gábor 2007: Kósa László (szerk.): *Reformátusok Budapesten I–II*. Tanulmányok a magyar főváros reformátusságáról. (Recenzió.) *Korall* (27.) 205–213.
- Sebestyén Jenő 1927: *A református nő lelkivilága*. II. kötet. Budapest.
- Smith, Eliot – Mackie, Diane 2004: *Szociálpszichológia*. Budapest.
- T. Szabó Levente 2008: Az irodalmi hivatásosodás és az írói szolidaritás új formái a 19. század közepén: a Magyar Írói Segélyegylet esete. *Irodalomtörténet* (89.) 3. 347–377.
- Vári András 2010: Félprofilok, parciális polgárok, egészen úriemberek? A professzionizációs folyamat útjai és kutatási alternatívái a 19. századi Európában. *Korall* 42. 151–179.
- Wilensky, Harold 2010: Minden szakma hivatás? *Korall* 42. 19–54.